

րենյալու հոս բնագրական ինքզինը մանրամասնութեանը մէջ մտնել, բաղձալով որ քեզեցեկի ձեռնարկն այսուհետեւ տնըդհատ յառաջագնէմ: Արդէն կը ծանուցուի որ մամլոյ տակ է և Հատարի Գ. Գրքեր, որ ըլլալու է «Ազաթանգիտոս բազմաթիւ ձեռագիրներէ բաղդատութեամբ», Է. Յ. Յ.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Բ Ի Խ Ս Ա Ն Ա Յ Ո Ս Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Է

Ը.

Թ Ա Տ Շ Բ Ա Վ Ա Ն Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն

Ինչպէս առ հասարակ գրականութիւնն այնպէս ալ անոր որ է մի ճիւղը կրնայ զարգանալ միայն այն ժամանակ, երբ նպատակը պարագաներն ունենան: Թատրոնի իրեն հասարակութեան կրթիչ միջոցներէն մէկը, առաւ հայոց մէջ բուսական պատկանելի տեղ մը կը գրաւէ. նա այժմ գրեթէ պահանջ է գարանած Ժողովրդի համար: Այս պահանջին հետեւանք կը յառաջանայ նորագոյն Թատրական գրականութիւնը:

Անտարակուսելի է, որ հայ Թատրոնն կը պահանջուի ներկայացնել ոյնպիսի հասարակական խնդիրներ, որոնք անմիջական կապ ունեն հայ Ժողովրդի առօրեայ կեանքի հետ: Ինքնաձանաթութիւնն եւ ինքնակրթութիւնն այնչափ աւելի զօրեղ քալլոր կ'ստանան մեր մէջ, որչափ բնութիւնը համապատասխան ժողովրդած նպատակին եւ որչափ աւելնում թիւնն անտեղ լինի բնութիւնը մեր մէջ: Այս առնչութիւնը կը ստեղծէ եւ կը պահպանէ միայն այն Թատրագիրն, որ կ'ապրի հանդիսատեսի՝ Թատրոնի ույցելուի կեանքով, կը ծանշնայ անոր բոլոր ձգտումները, տիրած եւ ուսումնասիրած է այն բոլոր առողջ կամ ախտաւոր երեւոյթներն, որոնք ազդեցութիւն արած են եւ կ'անեն հասարակութեան վրայ: Ստղծ է, որ այս ամէնը յաշտութեամբ պատկերացնելու համար Թատրագիրը պէտք է ունենայ դիտողութեան մեծ բնականութիւնն եւ դեղորայքատարութիւնը հմուտ վրձին, բայց — պատերազմն է, որ դիւցազներ յառաջ կը բերէ, — երբ իրական կեանքի մէջ պահանջ կը գաղտնի է հանգամանքները նպատակը կը հանդիսանան, բնականաբար երբեք կ'իյնն համարձակ անհասանք, որոնք կը փորձեն իրողործել այն պահանջն եւ սկզբական անվստահ քալլերէն վերջը հաստատուն հողի վրայ կը կանգնեն եւ հետզհետեւ կը զարգացնեն այս ճիւղը:

Ռուսահայոց մէջ Թատրոնական գործն համարաբար աւելնապատութիւն կը վայելէ քան թէ մեր որ եւ այլ ազգային ձեռնարկութիւն: Թատրոնը մանաւանդ առաւ հայոց մէջ մի միայն բարբեր կրթիչը գեր չէ, որ կը կատարէ: Այստեղ

Թատրոնի գլխաւոր պատճառը հայերէն լեզուի տառաւորն է. այժմ գրեթէ միակ հասարակական տեղն, ուսկից մաքուր կենդանի հայ խօսք կը լսուի՝ հայ բնիկն է միայն: Այնտեղ է, որ կու գայ լեզու իր մայրելի լեզուն ոչ միայն այն դասու կորդն որ ի ծնէ հայերէն կը խօսի, այլ եւ այն ոչ նաւազ կարեւոր մասն, որ մանկութեան ժամանակ տաւր լեզուին է սնուած, խորթացած է հայ լեզուն եւ իրեն անձին վրայ բնութիւնը գործ գնելով է, որ երբեք կու գայ լեզու կանոնաւոր գրական հայերէն: Արշափ եւ քիչ լինի զեռ այս վերջիններու թիւն, այնուամենայնիւ սրախալէ է, որ աստից թիւը հետզհետեւ կ'աւելնայ, որ նշան է ինքնաձանաթութեան զարթման: Հայազգի ախկիւններ եւ օրիորդներ, որոնք իրենց ընտանեկան շրջանին մէջ ոչ մի բառ հայերէն խօսիլ սովոր չեն, երբ հայերէն ներկայացում կը կազմակերպուի որ եւ է բարեգործական նպատակով, չեն վարձիր ոչ միայն գալ Թատրոն, այլ եւ անձամբ կը մասնակցին ներկայացման, թէեւ այս վերջին պարագային մէջ երբեքն անխեղ կերպով կը կտորեն խեղէ հայերէն լեզուն, մանաւանդ իրենց խորթ արտասանութեամբը:

Հայ Թատրոնի ազատութիւնը կը շնչաւորի Վովկասի բոլոր գլխաւոր հայաբնակ քաղաքներուն բայց առանձնապէս Տիֆլիսի մէջ, ուր բնական ներկայացումներն երթնալով աւելի կը յաճանեն: Այստեղ ոչ միայն մշտական դերասանական խումբ կայ, որ հետզհետեւ նոր, մասազ ոյժեր կը գրաւէ, այլ անհասարակ շահեցնող կազմակերպած են նաեւ Թատրագրական խմբեր, որոնք կանոնաւոր կերպով եւ բուսական յաջող Ժողովրդական ներկայացումներ կու տան: Եւ առաջ շնորհի այս բնահամար շարժման է, որ սկսած է վերջնական ժողովրդի ինքնուրոյն հայ Թատրոնի բնականութիւնը:

Թատրոնական բոլոր գրականները թիւ ինչուորդն եւ թիւ Թատրոնական, կրկին քննութեան կ'անցնին: Նախ Գրաքննական Ատեսանք բովէն եւ ապա Վովկասի գլխաւոր վարչութեան, առանց որու հաւանութեան ոչ մի գրականք իրաւունք չկայ բեմ հանելու: 1903ին հրատարակուած «Խոսկատար Ցուցակին» համաձայն հայերէն լեզուով ներկայացուցու Թատրոնական Թատրոնական բուլը գրականքներու թիւը 330ի կը հասնի: Այս թուին 99ը ինքնուրոյն են եւ 235 տաւր լեզուններ թարգմանուած: Վերջիններու մէջ առաւել տեղ կը գրաւեն, հայերէններու հաւասար թուով գաղղկերէն լեզուն թարգմանութիւնները: Թարգմանուած են գլխաւորաբար Վիկտոր Հիւգոյ, Ա. Դիւմա — որդին, Մօլլեր, Մարգու, եւ Ալֆ. Դոյդէ: Անմիջական վերջը կու գան առաւելագոյն (86 համար) որոնք գլխաւորաբար Օտարովիկի, Պոտոմակովիչի եւ Պոտեխինի գործերն են: Այսուհետեւ կը գտնուէ գերմանական Թատրոնագիրները (24 համար), Շեքսպիր, Զուստրա, Հաուպան, եւ Հաւստին: Այնտեւ անգլիկերէն (առանձնապէս Շեքսպիրի գլխաւոր գործերը), իտալերէն, վրացերէն եւ սպաներէն (Սերգանտիս, Դոմէթիոսը): Բայց այս «Խոսկատար Ընդգրկ» հաւասարութիւններն վերջն երեւան են ձկան շատ

ընտրել թարգմանական գրուածքներ, ինչպէս են Մանն Վալնա Մէտերլինկի, Արեօն-էյ (l'aiglon) Քլեմեն Բուստանի եւ Դաւաճանութիւն (Измѣна) իշխել. Սուսմառովի (սուսմեր), որոնք Հայ բնակ վայրերը բնակաւ մնալու ամեն հանգամանք ունին, — Բայց թատերական գրականութեան ծաղկելուն ամենամեծ ապացոյցն այն է, որ 1903ի ցուցակէն վերջը լոյս են ընծայուած 10 ինքնուրոյն Հայերէն պիեսներ, որոնք հեղինակուած են այս 2—3 տարւոյ ընթացքին մէջ, որով Հայերէն թատերգութիւններու ընդհանուր թիւը կը յանդի 105ի, առ այսօր. — Անշուշտ այս քանակութիւնն իր տարալոյսութեամբն հետեւ եւ օրինակելի թատերգութիւնն լինելէ. այս պատճառով ալ մեծ մասը հնազանդ են եւ գրիթէ ալ չեն ներկայացուիր:

Եթէ մօտէն գիտենք այս 105 պիեսները, կը տեսնենք որ անոնցմէ 11ը դարձական սղերգութիւններ են, որոնք մեծաւ մասամբ փոխ են առնուած արեւմտեան Հայոցմէ, ինչպէս են՝ Գալիլայեայ խորհիւն եւ Պելլի-Սիլվա-ձի 2 տարբեր Աշուշ Բաճըր, Ար. Հէյնի-ձի Սմառն Ա., Հարմակ եւ Աշուշեան եւ Սամառլէն եւ Թովմ. Թերշտէ-ձի՝ Սանա զուգահեռ կայք: Իսկ առաջին Հայոց գրած պատմական պիեսներն են՝ Լ. Մանուկ-Սիլվա Տիգրանուհի, Պելլ-ձի երուանդ Բ., Աստուդի-ձի Միհրապետ, Սուսմառ-ձի՝ Ռուզանի կամ Հայրենասեր օրիորդ եւ վերջապէս Ժամանակակից պատմական շրջանէն՝ Սարգստ-ձի՝ Սարգստի ինքնաշարժ, Այս քսուածքներուն մէջ բնական տեսակետով համեմատաբար ամենէն յաւելածը վերջին երկուսն են: Առաջինի՝ Ռուզանի ինքնաշարժն է թաթարական արաւաւոր շրջանէն՝ իսկ երկրորդը զառուած է Արօլմանցի «Ալթը Հայաստանի» վերապատմութիւնէն: Իրրեւ գրական գործ ամբարակոյ Պելլ-ձի թայշակն, Հէրթմանի եւ Թերշտէի երկերն առաւելութիւններ ունին, բայց Ժամանակակից բնական յատկութիւններէն զուրկ լինելով՝ այսօր կորուսած են իրենց հնազանդը: Եթէ երբեմն երբեմն կը գրուին բնակ վայր եւ Ժողովարդը կը յաճախէ, այն՝ միմային նախկին փառքի յիշատակները գէթ բնակ վայր տեսնելու ձգտումն է գրուած:

Ժողովարդեան կեանքէն առնուած ինքնուրոյն դրամներու (drame) թիւը կը հասնի 22ի, որ մեծ է, մասնաւոր երբ ի նկատի առնենք, որ այդ թուին մէջ պէտքեականները, այսինքն այնպիսիները, որոնք կրնան փոքր չլաւ յաղորդութեան յղարով շարունակել երեւալ բնակ վայր, բաւական անշուշտ մասն կը կազմեն: Եւ այդ գրամներու շարքին մէջ են Սարգստ-ձիի նոր վերածած Աշուշը, Գ. Սուսմառ-ձիի «Էլլէ զէ զՏէր» Եւ Վալնա զուգահեռ (առաջինի երգչորոտն)՝ Սիրուք, Շէր-Փալարի «Եւ ինչէն» եւ Մանուկ-ձի «Նկարիշ Թաշտան»։ Այս ալ պէտք է ի նկատի առնելու, որ ինքնուրոյն թատերական գրուածքներուն մէջ կան այնպիսի պիեսներ, որոնք դրամ կը կոչուին, բայց ոչ որ գեղոյն չեն մնայ, եթէ նա զատուել կատակերգութեանց շարքը եւ vice versa: Մեծը այստեղ կ'ընդունինք այն կոչումն, զոր իրենք՝ հեղինակները՝ կու տան իրենց գրուածքներուն:

Յամենայն գէպ, ուղիղ է որ վերջինեւ 105 պիեսներուն մէջ եւ առհասարակ առահայոց արտադրանքներուն մեծագոյն մասը խնդրու, փոքր եւ խոշոր է: Այս վերջին կարգի թատերագիրներուն մէջ առաջին տեղը կը դրուէ Էլլին Տէր Վրդապեանց, որ ամենին բնականութիւնը է. իր թատերգութիւններու ընդհանուր թիւը կը հասնի 12ի, որոնց 4ը ինքը դրամ կ'անուանէ («Բարեկամ» տուիթեան գիմակի տակ), 5 գործողութիւն «Դամակիան սուր» 1 գ. «Զուգահեռ զՏէր» 3 գ. եւ «Զուգահեռ զԿալա զնախին» 3 գ.: Մնացած 8ը հետեւեալներն են՝ «Զարդ», «Վայրէշ», «Վերջ մահ», «Խէչքիթիւ», «Երկու սիրահար», «Առաք պատմաբար են էր», «Մարտ», բոլորն ալ 1 գործողութիւն: Կատակերգութիւններ են «Սարտափելի անցք», մեծաթուրթիւնը, Բայց այս 12 թատերագրութիւններէն Տաղի 2ը կամ 3ը յաղորդ են եւ միշտ կը խաղացուին:

Գ. Սուսմառ-ձի-ն առահայ թատերագիրներու շարքին մէջ գեա եւս կը շարունակէ ամենէն պատմական գործը գրուել: Սուսմառ-ձիի պիեսները գրուած են Տիգրանի գաւառաբարբառով եւ թէ եւս արդէն 2—3 տասնեակ տարի է անցան զոգահեռներն են «Զարդ», «Վայրէշ», «Վերջ մահ» եւ «Խէչքիթիւ»։ Զարդը, Բայց այս պիեսն այնքան կենդանի է այնքան զառաքաբարբառով չէ, որքան իր նախորդ գրածները, օր. համար՝ Պելլ-ձի: Սուսմառ-ձիի վերջին գրածներն են իրական կեանքէն նիւթ վերցնող, նոր թատերագիրներու շարքին մէջ զիստաբար տեղը կը պատկանէ անշուշտ Շէր-Փալարի, որ անի հեղինակած «Իշխանուհի», «Եւ ինչէն» եւ «Ունիք իրաւունք» պիեսները:

Առաջ մէջ թէ արծարած նիւթի մշակութեան եւ թէ բնական արհեստի պահանջման տեսակետով համեմատաբար ամենէն յաղորդ — «Եւ ինչէն» 3 գործող. դրամն է, որ անկասկածաւ առ Ժամանակ մի Հայոց թատերական բեմերուն անբաժանելի մասը պիտի կազմէ: Այնուհետեւ կը գոյ Էլլին Մանուկ-ձի, որ անի գրած «Մարտ» 1 գ. «Վայր» երուանդ Բայցային կամ զիստաբար են 2 գրամ — «Տիգրանուհի» 5 գործ. եւ «Նկարիշ Թաշտան» 4 գործ.: «Ունիք իրաւունք» նոր գրածն է՝ «Նիւթի Թաշտան», գրամն է գործ, որ անցանք տարի Բայցային ներկայացուցիչներէն այս տարւոյ Մայիսին առաջին անգամ ներկայացուցանաւ Թիֆլիս: Այս պիեսներն առնուած են արեւմտաեւրոպական կեանքէն, ուր երեւանի հանուր թէ ինչպէս ընդունակ Հայ նկարիշ գեա անկարող իր արհեստով ապրուստ հայնայնելու, ընտանեկան հոգերէ եւ ինքնական կարօտէնէն ընկնուած իր թողու իր սիրած գեղարուեստն եւ առեւտրական գործակալար կը դառնայ: այդ տեղ ալ բախող չի Ժողովարդ եւ երբ կը ջանայ վերադառնի գիմի իր սիրած գեղարուեստին, արդէն ալ էր: Այս պիեսի զառաքաբար հետաքրքրական է եւ Ժամանակակից, բայց լուսնական է. բնակ վայր, գործողութիւն քիչ կոյ:

Թէ Մանուկեան եւ Թէ Հիւրմուշազէ՝ գիտադատութեան ընդունակութիւն ունին եւ պէտքը եւ սպասել որ կարող կը լինին լուսաւորել պիւններ Տեղեկանել: Լեզուի կողմանէ, ուրախել է, որ այս երկու թատերադերձերն ընդհանրապէս բնմի վայելեն ընտիր Տայերէն կը լեզուներն հանդիսատեսներուն: Առանձնապէս ուշադրութեան արժանի է նաեւ Վ. Ա. Սարգսեան, որ Թէ եւ իբրեւ հերման Նաւաւոր է, բայց բնական արուեստի տեսակետով զիւն թատերադերձինքն պարտադրել ընտրովի նիւթերէ: Սարգսեանի ձեւակերպած պիւնները համեմատաբար ամենէն շատ խոցանածներն են: Նա ունի՝ «Մեծապատիւ Մարգարիտներ», եւ «Բաղդասար Աղբար» 3 գործ. կատակերգութիւններ, որոնց նիւթն առած է անձնազգարներէն նոյն անուն գրողներէն: «Այլան Բայանի» պատմ. անցք է գործ. քաղաւան է Արփանի «Ալէք Հայկապատիկն», եւ բնական արժանաւորութիւն ունեցող Տայերմարական պիւն է «Հըրէ», գրած. 5 գործ. նոյնպէս փոխառեալ նիւթ է: Սարգսեանի սեփական աշխատութիւններն են՝ «Մարգարէ» կամ. 2 գ. որ ունի ղ-իլիկ ձեւ ունի, «Հեղեմակը փորձին» վոգ. 1 գ. եւ «Օրթաւալու քէլի» վոգ. 1 գ. ամենէն յաջող վերջինն է: Սարգսեանի վերջին գործն է —, որ կարծեմ գեւ չէ ներկայացուած, «Երազ կամ Օսկան Պետրովիչը Եղեմակ», ֆէրեմ 1 գ., իբրեւ հակախիւ. Գ. Սուլեյմանցի «Օսկան Պետրովիչը գտնուեալ» վոգերիլի:

Թատերադերձ փորձած են նաեւ բուն գերասաններ եւ ոչ այնքան անյաջող. Աֆրիկեանի (ժախճ)՝ «Երկու քաղաքներ» վոգ. 1 գործ. գեւ կը շարունակուի ներկայացուել: Գ. Սուլեյմանցի պիւնները երբեմնայն նշանաւոր գերակատար Գ. Չիլիկեան եւս ունի հեղեմակած՝ «Վարձուհի» կատակ. 3 գ. «Ցան փոխարէն հարսնացու» ֆարս 1 գ. եւ «Անտուն կտակ» վոգ. 1 գ.: Դերասան Արտիւսն ալ ունի գրած մի անմիտութիւն «Դերասանների կենտրոն»: Պետք է առանց յիշատակութեան անցնել, որ նոյն իսկ այդ պիւններու արդունի զբոսնիլը՝ պ. Ա. Քիւրմուշեան եւս իւրովանն մատակցած է հայ թատերագրութեան զարգացման. նա գրած է «Օրիւրը Բերդեանի» կատակ. 4 գ. եւ «Պատար համար է անուն» վոգ. 1 գործ.: Վոգերիլական բեպերատուրի ամենէն աւելի ընդունուած եւ խոյացուած պիւններն մին ալ Մարտիկեանի «Արք-Իւրթն», է, որ յաջողութիւն է գտած, որովհետեւ բնմի վայելիւնս հայ, առաւ թուրք, որոնց երեքն ալ կենդանի տիպեր են եւ կը խօսի իւրաքանչիւրն իր սեփական լեզուով:

Սուլեյմանցի վերջը շատ քիչերն փորձած են տեղական գաւառաբարբառով պիւններ գրել: Բայց այս քիչերուն մէջ ամենէն յաջողան է Ն. Աբէլեանի՝ «Մուկուշի բաժանուիլը» եւ «Մուկուշի հարսնիլը» վոգերիլները:

Խուսահայ թատերագրութեան վերջին նուրթութիւններն են 1. Մանուկեանի Նիւրթե Թուշեան, որուն վրայ քիչ յառաջ խօսեցանք, 2. Ալեքանդր Աբելեանի «Մարտու ճգնիլը»

պիւն 3 գործ., որ անցեալ տարի ներկայացուեցաւ առաջին անգամ Բաբուր Բոլոնիս զակութեան կողմէ նոր չէ: Հարուստ երիտաւարք մը գլխէ կը հանէ աղքատ եւ համեստ ընտանիքէ գեղեցիկ կոյս մը եւ այդ պատճառով կը պատնիսի օրիորդի եղբորմէ: Բեմական արժանաւորութենէ զուրկ չէ, բայց ընդհանրապէս թուրքերու է: 3. Ս. Քուսպանցի «Թափառած խոյ» յիշ, գրամմ 5 գործ., որ զեմ առ զեմ կը հառնուն 2 ամուսնական զոյգ, անյաջող կերպով միացած, մէկի մէջ այլն է համարելի իր հաստաբակական ուղղութեամբ եւ գաղափարներով, իսկ միւսին մէջ կրնը, որոնք ծածուկ կը համակրին իրար, իբրեւ գաղափարակիցներ, բայց իրենց ընդհանրեկան պոսիւլը պահպանելու համար նախ կը «Խփշիլ» կրնը սիրոյ «Խփշիլ» մինչեւ որ հանազամանքներու բերմամբ կը հարկադրեն այլ եւս չկեղծել եւ իրենց սերը կը միտցնեն իրենց փորձիկ գաւառներու հոգաբարձութեան վրայ:

Ամենազերջին նորութիւնն է 4. պ. Ա. խատիւսեան «Հընէ մէլ» է գործողութեամբ կատակերգութիւնն, որ այս տարի առաջին անգամ ներկայացուեցաւ. նախ Բաբուրի եւ ապա Թիֆլիսի Տայկապան բեմի վրայ: Ղիւթն անունով է Բաւալուի այն տեսակ երիտասարդներու կենդանի, որոնք երբ գեւ համայնարանի ուսանող են՝ իրօքոր են եւ երբ կը մանեն կենտրոնի մէջ եւ այն ալ Բաբուրի «Հաճճին մէլ», ուսանողական Թաւմանիկի բոլոր գեղեցիկ գաղափարներու ձգտումներն մի կողմ կը թողնեն եւ հակառակ ուղղութեամբ կը վարուին: Այս պիւնը բաւական բաւականութեամբ է եւ ունի բնական արժանաւորութիւններ:

Այս համառօտ անուութիւն մէջ մնը յիշեցինք միայն կարեւոր թատերական գրուածքները. ատենցմէ զատ կան լատի մի ուրիշ նոր, բայց աննշան ինքնուրոյն թատերական գրուածքներ ալ, որոնք գեւ բեմ չեն տեսած եւ հազեւ թէ երբ եւ ինչ ներկայացուին, գունէ Թիֆլիսի գլխաւոր այտերնք՝ «Հայոց դրամատիկական ընկերութեան» պահպանած բեմի վրայ. այս գրուածքներու կարգէն են 2. Բաբուրեանցի «Դերասաններ ի-Կերթաւ» վոգ. 1 գործ., Տիւրքեանցի «Որսն շուղներ» կատակ. 3 գործ.: Վաղարշեանի մանկական պիւններն են «Եադ» Սաղը, եւ այլն:

Քանի որ թատերական գործն լայն ապագայ կը խոստանայ,՝ Տայկապան բեմ չի կրնար եւ պէտքն է բաւականանալ միմիայն հայ, ինքնուրոյն գրուածքներով. անհրաժեշտ է, որ գուզերթացարար երեւանի դասնեք թարգմանական պիւններ, եւ այսպէս մէկը միւրը լրացնելով է որ առաջահայոց թատերական գրականութիւնը կրնայ զարգանալ:

Ղիւծնաւ, 15/28 Յունիս 1904:

Գ. ՏՐԻԻԱՆ

